

Makale Kimliği Article ID	Geliş Tarihi Received	Kabul Tarihi Accepted	Yayın Tarihi Publication Date:	Benzerlik Oranı Similarity Rate	DOI:
JTRH-2026-04	26.02.2026	04.05.2026	30.05.2026	%6	10.5281/zenodo.20020355

Sovyetler Birliği'nin Özel Emeklileri: Serteller *The Sertels: Special Pensioners of the Soviet Union*

Alfina SİBGATULLİNA

Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi,
Şarkiyat Enstitüsü, Türkoloji Bölümü,
Moskova, Rusya

<http://orcid.org/0000-0001-5755-8687>

Alfina2003@yandex.ru

ÖZ

Bu makale, Sabiha Sertel (1895–1968) ve Zekeriya Sertel'e (1890–1980) Sovyetler Birliği tarafından bağlanan "özel ferdi emeklilik maaşı"nı ve bu statünün oluşum sürecini tarihsel, siyasal ve kurumsal bağlamı içinde incelemiştir. Çalışmada, Sertellerin 4 Aralık 1945'te İstanbul'da Tan gazetesine yönelik saldırı sonrasında Türkiye'de maruz kaldıkları baskılar nedeniyle ülkeyi terk etmeleri ve bunu izleyen uzun süreli siyasi göç deneyimleri, dönemin iç ve dış politik koşullarıyla birlikte ele alınmıştır. Makale, 1962 tarihli Sovyet resmî belgeleri ışığında, Sertellere tanınan özel emeklilik statüsünün oluşum sürecini ve bu sürecin kurumsal ve siyasal arka planını incelemiştir. Bu çerçevede, emeklilik maaşının bağlanmasında Türkiye Komünist Partisi'nin girişimleri ve Sovyet parti-devlet mekanizmaları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışma ayrıca, Sertellere sağlanan desteğin yalnızca düzenli aylık ödemelerle sınırlı kalmadığını; Bakü'de daimi ikamet izni, konut tahsisi, sağlık hizmetlerine erişim gibi çeşitli sosyal ve idarî imkânları da kapsadığını göstermiştir. Bu uygulamalar, Sovyetler Birliği'nin yabancı komünist kadrolara yönelik koruma ve destek politikalarının somut bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Sertellerin özellikle Bizim Radyo'daki editöryal ve siyasal faaliyetleri, bu özel statünün tesisinde belirleyici unsurlardan biri olarak ele alınmıştır. Makale, Serteller örneği üzerinden Sovyetler Birliği'nin Cumhuriyet dönemi Türkiyeli muhalif aydınlara ve yabancı komünistlere yönelik maddi ve sosyal destek mekanizmalarını, anı anlatıları ile arşiv belgeleri arasındaki farklara da işaret ederek yeniden değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Türkiye Komünist Partisi, Sovyetler Birliği, özel şahsi emeklilik, siyasi göç.

ABSTRACT

This article examines the "special individual pension" granted by the Soviet Union to Sabiha Sertel (1895–1968) and Zekeriya Sertel (1890–1980), situating the formation of this status within its historical, political, and institutional context. It analyzes the pressures the Sertels faced in Turkey following the attack on the Tan newspaper in Istanbul on 4 December 1945, which compelled them to leave the country, and discusses their subsequent long-term experience of political exile in relation to contemporary domestic and international political conditions. Drawing on Soviet official documents from 1962, the article explores the process through which the Sertels' special pension status was established and elucidates its institutional and political background. In this framework, it analyzes the role of initiatives by the Turkish Communist Party and the interactions between Soviet party-state mechanisms in securing the pension. The study further demonstrates that the support provided to the Sertels was not limited to regular monthly payments, but also included permanent residence permission in Baku, housing allocation, and access to healthcare and other administrative and social benefits. These arrangements are assessed as a concrete example of the Soviet Union's policies of protection and support for foreign communist cadres. Particular attention is paid to the Sertels' editorial and political activities at Bizim Radyo as one of the key factors in the establishment of this special status. By focusing on the Sertels' case, the article aims to reassess the material and social support mechanisms employed by the Soviet Union toward oppositional intellectuals from Republican Turkey and foreign communists, highlighting the discrepancies between memoir narratives and archival documentation.

Keywords: Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Communist Party of Turkey, Soviet Union, special personal pension, political exile.

SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİ (SBKP) her ne kadar insanlar ve halklar arasında eşitliği sürekli

olarak vurgulasa da pratikte partinin seçkin üyeleri için belirli ayrıcalıklar mevcuttu. Bu ayrıcalıkların en dikkat çekici örneklerinden biri, 1929 yılından itibaren resmî olarak uygulanmaya başlanan personal'naya pensiya, Türkçeye "şahsi/ferdi emeklilik" veya "özel statülü emeklilik" olarak çevrilebilecek statüydü. Normal emekli maaşlarından farklı olarak, bu tür emeklilik yalnızca devletin özel kararıyla veriliyor ve Sovyet kültürüne, bilimine, ekonomisine veya siyasetine olağanüstü katkıda bulunmuş şahsiyetlere tanınıyordu. İlk yıllarda bu statüye daha çok parti önderleri, Kızıl Ordu'nun üst düzey komutanları, Sovyet ilmüne yön veren akademisyenler ve sosyalist ekonominin başarılı insanları layık görülmüştür. Örneğin, klasik Rus edebiyatının mirasını yaşatmak amacıyla Fyodor Dostoyevski'nin (1821-1881) ailesine özel emeklilik bağlanmış, ünlü yazar Maksim Gorki (1868-1936) ve Sovyet devlet adamı Mihail Kalinin (1875-1946) bu ayrıcalığı elde eden ilk kişiler arasında yer almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde SSCB'de ferdi emeklilik statüsü, devletin en yüksek onur göstergelerinden biri olarak kabul edilmekteydi. SBKP ve devlet yöneticilerinin yanı sıra, toplum hayatına kalıcı katkı sağlamış şahsiyetler, Sovyetler Birliği Kahramanları ve Sosyalist Emek Kahramanları da bu statüye dahil edilmişti. 14 Temmuz 1956 tarihli Devlet Emeklilik Yasası ve 14 Kasım 1956 tarihli Özel Emeklilikler Hakkında Yönetmelik ile resmi şekilde yeniden düzenlenen bu uygulama, yalnızca maddi güvence sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda devletin sadakat ve hizmet karşılığında verdiği en yüksek takdirin simgesini oluşturuyordu. Bu statüyü elde edenler, konut, sağlık hizmetlerinde öncelik, ulaşım kolaylıkları, bazı mal ve hizmetlere erişimde özel imtiyazlar (Rusçası l'gota) gibi sosyal haklardan yararlanabiliyor; ayrıca bazı durumlarda yurtdışı seyahat izinleri ve kültürel etkinliklere katılım imkânına da sahip oluyorlardı. Bu tür Sovyet uygulamasında, yurtdışından gelen ve kardeş komünist partilerde aktif, tanınmış ya da yönetsel konumlarda bulunan yabancı komünistlere yönelik maddi destek, devlet ve parti kaynakları üzerinden sağlanan çeşitli güvence biçimlerini de kapsamaktaydı.

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu nezdinde kurulan Özel Emeklilikleri Tespit Komisyonu, ilgili kararlar doğrultusunda yabancı komünistlerin özel emekli statülerini belirlemekle görevliydi. Komisyonun belgelerinde, başvuruların ve tayinlerin ayrıntıları, kişinin parti üyeliği, yurtdışındaki faaliyetleri ve Sovyetler Birliği'ndeki ikamet durumu gibi bilgiler yer almaktaydı. Bu destek, sıradan parti üyelerini değil, uluslararası komünist hareket açısından özel siyasal önem atfedilen figürlerle sınırlıydı ve konut tahsisi, düzenli geçim ödenekleri, sağlık hizmetlerine erişim ve farklı adlar altında sağlanan özel maddi yardımlar gibi uygulamalarla hayata geçiriliyordu. Mesela, farklı yıllarda Georgi Dimitrov (1882-1949), Palmiro Togliatti (1893-1964), Dolores Ibarruri (1895-1989) gibi, siyasi sürgün dönemlerinde SSCB'de yaşayan yabancı komünist liderler uzun süreli maddi destekten yararlanmışlardır. Bu arka plan karşısında Türkiye gazetecileri Sabiha ve Zekeriya Serteller örneği, maddi güvencelerinin Sovyet kurumlarının resmî belgelerinde açıkça kayıt altına alınmış kişisel aylık ödemeler biçiminde düzenlenmiş olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, Sertellerin, Sovyetler Birliği'nde yabancı siyasi göçmenlere yönelik bireyselleştirilmiş destek biçimlerine dair az sayıdaki belgelere dayalı örnekten biri olarak değerlendirilmesine imkân vermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi Sabiha Sertel'in (1895-1968) ve partisiz olan eşi Zekeriya Sertel'in (1890-1980) Sovyetler Birliği nezdinde şahsi emeklilik statüsü aldığına dair arşiv belgeleri üzerinde durulmuştur. 1960'lı yılların başında Türk komünistlerinin Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile ilişkileri,

özellikle Rusya arşivlerinde saklanmakta olan belgeler aracılığıyla izlenebilmektedir. Türkiye Komünist hareketine mensup kadrolara ilişkin belgelerin önemli bir bölümü günümüzde Moskova'daki Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi'nde (RGASPI) muhafaza edilmektedir. Ancak bu arşivde yer alan birçok fon ve dosya, özellikle son yıllarda uygulamaya konulan kısıtlamalar nedeniyle araştırmacılara kapatılmış ya da erişimi ciddi biçimde sınırlandırılmış durumdadır. Bu bağlamda, söz konusu belgelere yönelik daha erken dönemlerde yürütülen kopyalama ve belgeleme çalışmaları ayrı bir önem kazanmaktadır. Nitekim Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'nın (TÜSTAV) girişimleri sayesinde, RGASPI'de bulunan Türk komünistlerine dair belgelerin kayda değer bir kısmı zamanında çoğaltılmış ve araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Günümüzde bazı fonların gizli statüye alınmış olması göz önünde bulundurulduğunda, TÜSTAV tarafından gerçekleştirilen bu belgeleme faaliyeti, hem kaynakların korunması hem de Türkiye sol hareketinin tarihine ilişkin çalışmaların sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. RGASPI'de yer alan 495 numaralı fonda, 266 numaralı envanter altında çok sayıda yabancı komünist kadroya ait kişisel dosyalar bulunmaktadır. Bunlar arasında, mesela, Türkiye'den Nâzım Hikmet'in (1902–1963) (f. 495, op. 266, d. 47), Şefik Hüsnü'nün (1887–1959) (f. 495, op. 266, d. 38), TKP liderlerinden İsmail Bilen'in (1904–1989) (f. 495, op. 266, d. 12), Zeki Baştımar'ın (1904–1982) (f. 495, op. 266, d. 30), Reşat Fuat Baraner'in (1900–1968) (f. 495, op. 266, d. 2) v.s. dosyaları yer almaktadır. Aynı fonda Sabiha ve Zekeriya Sertellere ait dosyalar da (f. 495, op. 266, d. 23; 48) bulunmaktadır.

2

SERTELLER

Osmanlı Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, 1920'lerden itibaren Türkiye'de eleştirel ve toplumsal duyarlılığı yüksek bir gazetecilik çizgisinin en önemli temsilcileri arasında yer almış, Resimli Ay, Tan ve çeşitli dergi ve gazetelerde demokrasi, sosyal adalet, emek, kadın ve ifade özgürlüğü konularında ısrarlı bir yayın faaliyeti yürütmüştür (Atay, 2021; Çatal, 2022). Bu uzun soluklu gazetecilik pratiği, onları erken Cumhuriyet döneminin en görünür muhalif entelektüellerinden biri hâline getirmiştir.

Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında antifaşist, demokratik ve barış yanlısı bir yayın çizgisi izlemiş; çok partili hayata geçişi, basın özgürlüğünü ve Sovyetler Birliği ile gerilimin düşürülmesini savunan yazılar yayımlamıştır. Bu tutum, özellikle 1945'ten itibaren sertleşen komünist karşıtı atmosferde, gazeteyi hedef hâline getirmiştir. Milliyetçi ve muhafazakâr gazetelerde Sertel çifti, ayrıca Sabiha Sertel, açıkça "vatan haini", "komünist ajan" ve alaycı biçimde "Moskova uşağı" olarak damgalanmış, bu ifadeler dönemin polemikçi basın dilinde sıkça tekrarlanmıştır. 4 Aralık 1945'te İstanbul Üniversitesi çevresinde toplanan gruplar, milliyetçi sloganlar eşliğinde Tan matbaasına yürümüş; polis müdahalesinin son derece sınırlı kaldığı saldırıda matbaa makineleri parçalanmış, bina tamamen kullanılamaz hâle getirilmiştir. Aynı gün Sovyetlere yakın başka yayınevleri ve kitabevleri de tahrip edilmiştir. Olaydan sonra saldırganlar değil, Tan çevresi yargılamalara ve soruşturmalara maruz kalmış, Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, yalnızca idarî ve hukukî baskılarla değil, aynı zamanda yoğun bir basın linci, sansür ve itibarsızlaştırma kampanyasıyla da karşı karşıya kalmış. Tan Olayı, resmî söylemde uzun süre "kendiliğinden gelişen bir öğrenci ve halk hareketi" olarak sunulmuş olsa da, olay öncesinde ve sonrasında yürütülen propaganda, bu saldırının savaş sonrası Türkiye'de sol ve muhalif basını tasfiye etmeye yönelik örgütlü bir sürecin parçası olduğunu açıkça göstermektedir (Öztekin, 2016).

Sovyet tarafı, Tan gazetesi etrafında gelişen olayları yakından ve düzenli biçimde takip etmiştir. Özellikle Tan matbaasına yönelik saldırı, Sovyet basınında ve resmî değerlendirmelerde açıkça "faşist taşkınlıklar", "barbarlık" olarak nitelendirilmiş, Sovyet kamuoyunda Tan Olayı, basın özgürlüğüne yönelik organize bir saldırı ve demokratik muhalefetin zor yoluyla susturulması olarak sunulmuştur ("Fashistskie beschinstva v

Stambule," 1945). Türk yetkilileri, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir gerilimin başlatıcısı olarak görünmemek amacıyla, 4 Aralık 1945 gösterilerinin anti Sovyet niteliğini inkâr etmeye yönelmiştir. Buna karşılık Sovyet tarafı, 8 Aralık 1945'te Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi A. Vinogradov aracılığıyla Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bir nota sunmuş; gösteri sırasında Sovyet karşıtı sloganlar atıldığını, kitabevlerine saldırılar düzenlendiğini ve Sovyet kitaplarının imha edildiğini bildirmiştir. Notada ayrıca bu eylemlerin, düzeni sağlamakla görevli Türk polisinin herhangi bir müdahalesi olmaksızın gerçekleştiği vurgulanmış ve yaşananlardan Türk makamlarının sorumlu olduğu ifade edilmiştir ("Po povodu demonstratsii v Stambule," 1945). Türk hükümeti 11 Aralık 1945 tarihli yanıt notasında ise, yapılan incelemeler sonucunda gösterilerin tamamen iç nitelikli olduğu, bazı Türk gazetecilerinin savunduğu görüşlere karşı kamuoyunun bir kesiminin tepkisini yansıttığı ileri sürülmüştür. Türk tarafı, 4 Aralık gösterilerinin ne sloganlar ne de eylemler bakımından düşmanca bir karakter taşıdığını, polisin ihmali ya da hükümetin herhangi bir sorumluluğunun söz konusu olmadığını savunmuştur. Ayrıca dolaylı biçimde TASS muhabirinin haberini tartışmaya açmış ve iki notanın basında yayımlanmasını önermiştir. Sovyet hükümeti ise Türk yanıtını tatmin edici bulmamış; metnin somut ve açık gerçekleri inkâr ettiğini belirterek bu tutumu kabul edilemez olarak değerlendirmiştir. Bu ilgi, saldırıyla sınırlı kalmamış; 1946 yılında Sabiha ve Zekeriya Sertel'e karşı açılan davalar da Sovyet diplomatik ve basın çevreleri tarafından dikkatle izlenmiştir. Sertellerin yazıları nedeniyle yargılanmaları, pasaportlarına el konulması ve yayın faaliyetlerinin engellenmesi, Sovyet değerlendirmelerinde Türkiye'deki siyasal iklimin sertleşmesinin ve muhalif aydınlarla yönelik baskının kanıtı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Sertel davası, Sovyetler açısından bireysel bir yargı sürecinden ziyade, Türkiye'de sol eğilimli basına ve entelektüellere yönelik sistematik bir tasfiye politikasının parçası olarak görülmüştür (RGASPI, f. 495, op. 299, d. 23, s. 8-23). Burada şunu da eklemek gereklidir; Tan gazetesine yönelik saldırının ardından Sertel çifti, yaygın kanının aksine, ilk etapta Sovyetler Birliği'ne değil Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurarak destek aramıştır. Efe Sıvış'ın ABD Ulusal Arşivi belgelerine dayanarak ortaya koyduğu üzere, Sertel çifti 9 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'daki ABD Başkonsolosluğu'na başvurarak siyasi sığınma talebinde bulunmuştur (Sıvış, 2020, s. 210). Zekeriya Sertel, dilekçesinde matbaanın tahrip edilmesinden sonra kendisinin ve eşinin gizli polis tarafından sürekli tehdit edildiğini, can güvenliklerinin kalmadığını ve hayatlarından ciddi biçimde endişe duyduklarını özellikle vurgulamıştır. Bu başvuruya ilişkin bilgiler kısa süre içinde İstanbul'daki ABD Konsolosluğu tarafından Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne, oradan da Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson, 10 Aralık 1945 tarihli telgrafında Sertel çiftinden gelen sığınma talebini aldığını bildirmiş ve bu talebin reddedilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Wilson, daha sonra konsolosluk ile Washington arasındaki yazışmaları ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika Bürosu Direktörü Loy Henderson'a iletmıştır. Amerikan tarafı, Zekeriya Sertel'in ABD'ye kabul edilmesi ihtimalini tamamen pragmatik bir çerçevede değerlendirmiştir. İç yazışmalarda, Sertel'in savaş yıllarında sergilediği Sovyet yanlısı tutuma rağmen, teorik olarak ABD açısından belirli bir bilgi ve propaganda değeri taşıyabileceği ifade edilmiş; ancak aynı zamanda, ABD'ye kabul edilmesi hâlinde Sovyet propagandasının bir aracı hâline gelebileceği yönünde kaygısını dile getirilmiştir. Loy Henderson, Sertel'in ABD'ye girişinin en azından Türkiye'de karşı karşıya kalabileceği olası bir hapis cezası süresi tamamlanana kadar ertelenmesi gerektiğini açıkça belirtmiş ve vize meselesinin son derece ihtiyatlı biçimde ele alınmasını tavsiye etmiştir (Sıvış, 2020, s. 210-213). Bu gelişme, ABD konsolosluğunun Sertellerin Sovyetler lehine kullanılabileceği endişesini taşıdığını göstermektedir; bu da dönemin Amerikan dış politikasının Sovyet etkisine karşı duyarlılığını ortaya koyar. Çünkü aynı dönemde ABD'de yükselen McCarthycilik akımı, devlet kurumlarında ve kamuoyunda komünizm karşıtı hassasiyetin kurumsallaşmasına yol açmış, Sovyet yanlısı olduğu düşünülen kişi ve gruplara yönelik sistematik bir şüphe ve baskı atmosferi yaratmıştır. Bu bağlam, söz konusu endişelerin yalnızca yerel bir değerlendirme olmadığını, daha geniş bir ideolojik ve siyasal iklimin parçası olarak şekillendiğini göstermektedir.

Sertel çifti ve kızları Yıldız Sertel (1923-2009), bu baskı ortamı altında 1950'li yılların başında Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmış ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde kısa süreli ikametlerde bulunmuşlardır. Sürgün yılları, yalnızca zorunlu bir mekânsal hareketlilik değil, aynı zamanda Türkiye'de bastırılan bir muhalif kamusal sesin yurtdışında yeniden ifade edilme arayışı olarak da değerlendirilmelidir. Bu dönemde Sertellerin TKP çevreleriyle temaslarını sürdürdükleri bilinmektedir; ancak bu ilişkilerin niteliği ve sürekliliği, doğrudan arşiv belgeleriyle ayrıca ortaya konulmayı gerektirmektedir. Bu kapsamda Sabiha Sertel'e verilen parti görevlerden biri, Paris'te faaliyet gösteren İleri Jön Türkler Birliği bünyesinde ortaya çıkan bölünmeyi gidermeye yönelik bir girişim olmuştur. 1940'ların sonu ile 1950'lerin başında etkin olan bu yapı, Türkiye'den göç etmiş gençler arasında sosyalist ve marksist fikirlere yakın bir çevreyi bir araya getiren, parti dışı bir politik-kültürel topluluk niteliği taşımaktaydı. İleri Jön Türkler Birliği, sol Türkiyeli emigrasyonun bir parçası olarak uluslararası dayanışma kampanyalarına katılmış; özellikle o zamanda tutuklu kalan Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması için yürütülen imza kampanyası ve düzenlenen edebiyat-şiir geceleriyle dikkat çekmiştir. Fakat örgüt içinde belirgin bir ideolojik ayrışma ortaya çıkmıştır: dönemin tanıklıklarında "Stalinci" olarak adlandırılan grup, SBKP ve TKP çizgisine sıkı bağlılığı ve örgütün TKP'ye kurumsal olarak bağlanmasını savunurken; diğer grup, daha geniş bir sosyalist ve antifaşist platform çerçevesinde örgütsel ve düşünsel özerkliğin korunmasını talep etmiştir. Sabiha Sertel, bu bölünmeden İstanbul'daki temasları aracılığıyla haberdar olduğundan, her iki tarafı doğrudan dinlemeyi gerekli görmüş ve İleri Jön Türkler Birliği'nden bazı genç aktivistleri Paris'te kaldığı evine bir akşam yemeğine davet etmiştir. Bu girişim, TKP'nin örgütü kendi etki alanına dâhil etme yönündeki beklentisiyle de bağlantılı olabilir. Ne var ki yapılan uzun ve sert tartışmalar, beklenen uzlaşmayı sağlamamış; aksine gruplardan birinin fiilen örgütten ayrılmasıyla sonuçlanmıştır (Atay, 2021, s. 295-296).

1958 yılından itibaren Sertellerin Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne (ADC) yerleşmesi ve Leipzig merkezli Bizim Radyo'nun faaliyetlerine başlaması, onların sürgün hayatında yeni bir aşamaya işaret ediyor. Bizim Radyo, Soğuk Savaş koşullarında Türkiye'ye yönelik dış yayıncılığın önemli örneklerinden biri olarak, Türkiye'deki muhalif çevreler için alternatif bir kamusal alan oluşturmuştur. Sertel ailesinin bu radyodaki çalışmaları, program içeriklerinin hazırlanması, yayın çizgisinin şekillendirilmesi ve editoryal süreçlerin yürütülmesi gibi alanları kapsamıştır. Sabiha Sertel'in özellikle politik yorum ve değerlendirme programlarında aktif rol üstlendiği; Zekeriya Sertel'in ise metinlerin redaksiyonu ve yayın akışının düzenlenmesi gibi görevler üstlendiği, döneme ilişkin çeşitli tanıklıklar ve dolaylı verilerden anlaşılmaktadır (Benderli, 2003, s. 368-380). Bununla birlikte, Sertellerin Bizim Radyo içindeki konumları, sorumluluk alanları ve bu faaliyetlerin Doğu Almanya'daki kurumsal çerçevesi, ancak parti ve devlet arşivlerine dayalı ayrıntılı bir inceleme ile kesin olarak ortaya konulabilir.

Leipzig'de faaliyet gösteren Bizim Radyo, yalnızca Türkiye'ye yönelik bir yayın organı değil, aynı zamanda sürgündeki Türkiye Komünist Partisi'nin iç güç dengelerinin yeniden şekillendiği bir merkez hâline gelmiştir. Bu süreçte belirleyici dönüm noktalarından biri, 1962 yılında Leipzig'de düzenlenen TKP konferansı olmuştur. Konferans, Avrupa'nın farklı ülkelerinde bulunan TKP kadrolarını bir araya getirmeyi amaçlamış; parti içi hiyerarşinin yeniden tesis edilmesi ve yayın faaliyetlerinin merkezileştirilmesi bu toplantının temel gündem maddeleri arasında yer almıştır. Konferans sürecinde İsmail Bilen'in (Marat) parti içindeki ağırlığının belirgin biçimde arttığı, buna karşılık Zeki Baştımar'ın (Yakub Demir) Birinci Sekreter sıfatıyla yürüttüğü faaliyetlerin daha katı bir örgütsel disiplin çerçevesine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yeniden yapılanma, Bizim Radyo'nun yayın çizgisine de doğrudan yansımış; program içeriklerinin parti merkezinin siyasal önceliklerine sıkı biçimde bağlanması yönünde kararlar alınmıştır. Yayın kadrosunun bu karar alma süreçlerine dâhil edilmemesi, radyoda çalışan gazeteciler açısından ciddi bir gerilim kaynağı oluşturmuştur. Bu bağlamda Sabiha, Yıldız ve Zekeriya Serteller, konferans öncesinde ve sırasında yaşanan gelişmelerin fiilî olarak dışında tutulmuştur. Sertellerin, hem uzun yıllara dayanan gazetecilik deneyimleri hem de TKP çevreleri içindeki tarihsel konumları dikkate alındığında, bu dışlanma tesadüfî değil, bilinçli bir tercih

sonucu olarak değerlendirilebilir (TKP MK dış bürosu, 2002, s. 137-153). Konferans sonrasında radyonun iç işleyişinde yaşanan değişiklikler, Sertellerin çalışma alanını daha da daraltmış, yayın politikası üzerindeki söz haklarının fiilen ortadan kalkması, editoryal müdahalelerin artması ve parti içi sadakatin meslekî yeterliliğin önüne geçirilmesi, özellikle Sabiha Sertel açısından kabul edilemez bir durum yaratmıştır. Serteller, Bizim Radyo'nun başlangıçtaki görelî özerk yapısından uzaklaşarak, doğrudan parti aygıtının bir uzantısına dönüştüğünü düşünmüşlerdir.

Bu koşullar altında Sertel ailesinin Leipzig'den ayrılışı, kişisel bir kırgınlık ya da münferit bir anlaşmazlıkla açıklanamaz. Aksine, bu ayrılış, 1962 TKP konferansı sonrasında parti içi güç dengelerinin yeniden kurulması, Bizim Radyo'nun bu hiyerarşi içinde yeniden tanımlanması ve Sertellerin bu yapıda kendilerine yer bulamamalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Leipzig süreci, böylece, sürgündeki muhalif entelektüel üretimin parti disiplini karşısında nasıl sınırlandırıldığını gösteren somut bir örnek hâline gelmiştir (Atay, 2021, s. 358-369; Benderli, 2003, s. 375-390). Üstelik, 72 yaşında olan Zekeriya Sertel'in sağlık sorunları giderek ağırlaşmaya başlar. Bu şartlar altında, aile dostları olan şair Nazım Hikmet, kendisinin Bakü'deki tedavi deneyimlerinden yola çıkarak, Sertelleri Bakü'ye taşınmaları konusunda teşvik eder. Nazım, 1957 yılının Ekim'inde kendisinin Bakü'de Mardakan kardioloji sanatoryumunda tedavi gördüğünü ve buradaki ortamın sağlık için uygun olduğunu belirterek, Sertellerin yaşamlarını ve sağlıklarını korumaları için bu tavsiyeyi vermiş olabilir.

Ailenin Bakü'ye yerleşmesi tek seferde değil, zamana yayılan kademeli bir süreç içinde gerçekleşmiştir. İlk olarak Zekeriya Sertel, 1962 yılının sonlarında Bakü'ye giderek daimi ikamet sürecini başlatmıştır. Nisan 1963'te Yıldız Sertel'in gelişiyile aile yerleşimini sürdürmüş; Sabiha Sertel ise devam eden dış tedavileri nedeniyle ancak 1963 yılının sonlarına doğru Bakü'ye taşınabilmiştir. Bu kronoloji, Sertellerin SSCB'ye yerleşiminin ani değil, sağlık ve idarî koşullarla belirlenen aşamalı bir süreç olduğunu göstermektedir. Yerleşim yerinin Bakü olarak seçilmesinde Nazım'ın rölü olduğunu kızları Yıldız Sertel'den okuyabiliriz (Sertel, 1994, s. 245-246):

Tarihin bir cilvesi. Pek çok kimse, annemin Sovyetler Birliği'ni bilinçli bir biçimde seçtiğini, oraya kendi isteğiyle gittiğini düşünmüştür. Oysa, bunun tam tersine, önce babam, sonra ben ve en son annem bu ülkeye ulaştık. Hiçbirimizin de tam olarak bir seçim yaptığı söylenemez. Temel nedeni babamın hastalanması, romatizmal birtakım hastalıklarından ötürü, Viyana'nın soğuk, rutubetli iklimine dayanamaz olmasıydı. "Ben burada çok yaşayamayacağım" diyordu. Viyana'ya bir geldiği sırada, sorunu Nazım'a açtım. O, — Bu iş kolay, ona kuru iklim ve iyot, yani deniz kıyısı gerek. Bunların hepsi Bakü'de var. Azerbaycan Cumhurbaşkanı benim şahsi dostum. Ben bu işi çözerim dedi. Ve gerçekten de, bir süre sonra babam Azerbaycan'a davet edildi. Nazım'ın dedikleri de doğru çıktı, oranın iklimi ona çok uygun geldi; bir de yapılan "Naftalan" (petrolden çıkarılan bir madde) tedavisinden sonra adam akıllı iyileşti. Etrafında Türkçe konuşulmasından, ona yakınlık gösteren Azeri yazarlarından da hoşlandı. Yaşı hayli ilerlemiş olduğu için, sanki Azerbaycan'dan çıkarsa, artık yaşayamayacakmış, gibi bir his geldi ona. Başladı ısrarla bizi oraya çağırma. Azeriler de, Türklere karşı sevgilerinden ötürü bir Türk yazarının gelmiş olmasına seviniyor, onu el üstünde tutuyorlardı. Özellikle Nazım'ın dostu olan yazar ve şairler ondan hiçbir yardımı esirgemiyorlardı. O kadar ki, idareciler de onu, tedavi için gelmiş geçici bir misafir değil de, yerleşmeye gelmiş bir siyasi mülteci gibi görmeye başladılar ve hatta kendisine bir apartman dairesi vermeye kadar gittiler.

Sertellerin Sovyetler Birliği'ndeki yaşamı, bu dönemin tarihsel ve siyasal önemine rağmen, anı metinlerinde son derece sınırlı biçimde yer almaktadır. Sabiha Sertel, otobiyografik eseri Roman Gibi'yi Türkiye'den fiilî sürgün sürecinden önceki dönemle sonlandırmakta; Sovyetler Birliği'ndeki yıllar anlatının bütünüyle dışında bırakılmaktadır. Yıldız Sertel'in hatıralarında (Sertel, 1994) ise bu dönem esas olarak aile içi ve gündelik sorunlar, maddî güçlükler ve annesinin ağır hastalığı çerçevesinde ele alınmakta; siyasal, entelektüel ya da örgütsel faaliyetlere dair sınırlı bilgi verilmektedir. Zekeriya Sertel'in Olduğu Gibi adlı çalışmasında (Sertel, 1993) Sovyetler Birliği'ne ilişkin gözlemler geniş yer tutmakla birlikte, kendi konumuna ve bu yılların siyasal-

institüsyonel arka planına dair açıklamalar sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle metin, biyografik bütünlükten ziyade gözlemci-yorumcu bir perspektif sunmaktadır. Böyle bir sessizlik ile arşiv belgeleri arasındaki kopukluk özellikle dikkat çekicidir. TKP'ye ait belgelerde, 1964-1965 yıllarında Sabiha Sertel ve Yıldız Sertel'in adları, artık Vartan, Jak, Mari, Sona İhmalyanlar, Sabiha Sümbül ve diğer Türkiyeli komünistlerle birlikte Moskova Parti Grubu listelerinde yer almaktadır (Akbulut, 2011, s. 5). Bu kayıtlar, Sertellerin Sovyetler Birliği'nde yalnızca özel hayata çekilmiş siyasal mülteciler olmadıklarını, en azından formel düzeyde, Türkiyeli komünist göçmenlerin örgütsel yapısı içinde konumlandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla anı metinlerinde Sertellerin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin ve daha sonra oraya yerleşme süreçlerinin sınırlı biçimde yer alması, söz konusu yılların siyasal bağlamdan yoksun olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Aksine, bu durum, kişisel anlatıların doğasına özgü seçicilik, temkinli bir dil kullanımı ya da belirli deneyimlerin geri planda bırakılmasıyla açıklanabilir. Sertellerin SSCB'deki konumları ve faaliyetleri, büyük ölçüde otobiyografik metinlerden değil, parti ve idarî arşiv belgelerinden hareketle daha net biçimde ortaya konulabilir. Bu da, Sertellerin geç dönem entelektüel ve siyasal biyografilerinin değerlendirilmesinde, hatıratlar ile belgesel kaynakların birlikte ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınmasının önemine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle, bir sonraki aşamada dikkat edilmesi gereken husus, Sertellerin anı metinlerinde ve onlar hakkında kaleme alınmış çalışmaların önemli bir bölümünde, biyografilerinin bazı kayda değer unsurlarının sınırlı biçimde temsil edilmiş olmasıdır. Özellikle Sovyetler Birliği'ne yerleşmelerinden önceki döneme ait kimi temaslar ve faaliyetler, literatürde genellikle arka planda kalmaktadır, bu çerçevede, Sabiha Sertel'in TKP adına Moskova'da SBKP'nin XIX. Kongresi'ne katılımı (1952) (RGASPI, f. 495, op. 299, d. 23, s. 23); Zekeriya Sertel'in 1954 yılında Orta Asya cumhuriyetlerine gerçekleştirdiği uzun süreli seyahat ve bu deneyimlerini Sovyetler Birliği'nde 45 Gün adıyla Bulgaristan'da yayımladığı kitabı (RGASPI, f. 495, op. 299, d. 48, s.1-2); ayrıca Sertellerin 1960 yılında bir Sovyet hastanesinde gördükleri tedaviye ilişkin kayıtlar (RGASPI, f. 495, op. 299, d. 23, s. 30) bu bağlamda özellikle zikredilmesi gereken örneklerdir. Bu tür biyografik verilerin otobiyografik anlatılarda ve ikincil literatürde görünür olmaması, Sertellerin Sovyet siyasal ve entelektüel çevreleriyle olan ilişkilerinin genellikle varsayılandan daha derin ve kurumsal bir nitelik taşıdığı ihtimalini gündeme getirmektedir.

Sertellerin kendi anılarında Sovyetler Birliği düzeyinde ferdi emeklilik statüsüne yer vermemeleri de, kesin ve tek yönlü bir tutumdan ziyade, anlatının doğası ve öncelikleriyle ilişkili bir tercih olarak okunabilir. Anı metinleri, Sertellerin yaşadıkları dönemi nasıl anlamlandırdıklarını yansıtırken; arşiv belgeleri ve resmî yazışmalar, onların biyografilerini tamamlayan ve derinleştiren başka bir düzeyi görünür kılmaktadır.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) ve RGASPI belgelerinden açıkça görüldüğü üzere, Serteller'in şahsi emekliliği, 1962 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin resmi talebi üzerine, TKP Genel Sekreteri Zeki Baştımar'ın girişimleriyle Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından onaylanmıştır. GARF belgesinde (GARF, f. 10249, op. 5, d. 3813, l. 1-5) şu ifade yer almaktadır: "Türkiye Komünist Partisi'nin müracaatı üzerine, ilerici Türk yazar Zekeriya Sertel'in eşi ve TKP üyesi olan Sabiha Sertel'e, Bakü'de daimî ikametgâhı belirlenerek, Sovyetler Birliği nezdinde şahsi emeklilik maaşı bağlanmasına karar verilmiştir" (SBKP MK Sekreterliği, 27.11.1962, karar no. 48/4-c).

PGASPI'nin 495 numaralı fonunda (op. 266, d. 48, l. 31) muhafaza edilen belgelerde aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

SBKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Dairesi'ne 30 Kasım 1962 tarihli SSCB Bakanlar Kurulu nezdindeki Şahsi (Birlik Düzeyinde) Emekliliklerin Tespiti Komisyonu'nun 28 No'lu Protokolünden Çıkarılmış Özet

65. GÖRÜŞÜLEN KONU:

1890 doğumlu Zekeriya Sertel'e birlik düzeyinde şahsi emeklilik bağlanması.

KARAR:

Yoldaş Zekeriya Sertel'e, ömür boyu aylık 120 (yüz yirmi) ruble tutarında birlik düzeyinde şahsi emeklilik bağlanmasına karar verilmiştir.

Komisyon Başkanı — İ. Muravyova

Sekreter ve Komisyon Üyesi — P. Korobova

(SSCB Bakanlar Kurulu nezdindeki Şahsi Emekliliklerin Tespiti Komisyonu mührü) Sabiha hanım için (RGASPI f. 495, op. 266, d. 23, l. 31):

SBKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Dairesi

66. GÖRÜŞÜLEN KONU:

1897 doğumlu Sabiha Sertel'e birlik (SSCB) düzeyinde şahsi emeklilik bağlanması.

KARAR:

Yoldaş Sabiha Sertel'e, ömür boyu aylık 120 (yüz yirmi) ruble tutarında birlik düzeyinde şahsi emeklilik bağlanmasına karar verilmiştir.

Komisyon Başkanı: İ. Muravyova

Sekreter ve Komisyon Üyesi: P. Korobova

(Komisyon mührü)

27 Kasım 1962 tarihli kayıtlı arşiv belgesinde ise şunlar yazılıdır:

SBKP Merkez Komitesi'ne

Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi yönetimi, ilerici Türk yazarı Zekeriya Sertel'in (1890 doğumlu) eşi Sabiha Sertel (1897 doğumlu) ile birlikte Sovyetler Birliği'nde daimi ikamete kabul edilmesini ve kendilerine şahsi emeklilik maaşı bağlanmasını talep etmiştir.

Türk yoldaşlar Z. Sertel'i, Türkiye'deki gericiliğe, faşizme ve emperyalizme karşı yorulmak bilmeyen ve kararlı bir mücadeleci, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin içten bir dostu olarak nitelendirmektedir. Ailesiyle birlikte 11 yıl önce Türkiye'den ayrılmış, bir süre Batı Avrupa ülkelerinde mücadelesini sürdürmüştür. Son yıllarda Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde siyasî mülteci olarak yaşamaktadır.

Zekeriya Sertel'in eşi ve dava arkadaşı Sabiha Sertel, Türkiye Komünist Partisi'nin eski üyelerindedir. Hâlen gizli yayın yapan "Bizim Radyo"nun başredaktörlüğünü yürütmektedir.

Türk yoldaşlar, Sertel çiftinin Bakü şehrine yerleştirilmesini talep etmektedir.

SBKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Dairesi, TKP Merkez Komitesi'nin Sertel çiftinin Bakü'de daimi ikamete kabul edilmesi ve her birine aylık 120 ruble tutarında birlik (SSCB) düzeyinde şahsi emeklilik maaşı bağlanması yönündeki talebinin karşılanmasını mümkün görmektedir.

Azerbaycan KP Merkez Komitesi Sekreteri yoldaş Ahundov bu talebi desteklemektedir. Sertel çiftine Bakü'de konut tahsis edilecektir.

SSCB Görev ve Yardımlar Komisyonu (yoldaş Zaharov), Sertel çiftinin Moskova'dan Bakü'ye yol masraflarının karşılanmasına ve konutlarının döşenmesi için kendilerine bir defaya mahsus maddi yardım yapılmasına itiraz etmemektedir.

SBKP MK karar tasarısı ile DAC'deki Sovyet büyükelçisine gönderilecek telgraf taslağı ekte sunulmuştur.

SBKP MK Uluslararası İlişkiler Dairesi Başkan Yardımcısı (V. Korionov)

22 Kasım 1962

No: 25-C-2060

Gelen No: 42646 – TKP MK

Bu yazışmaya istinaden Berlin'de bulunan Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nden;

Yoldaş Baştımar'a bildiriniz ki, Türk yazarı Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel'in Bakü'ye daimi ikamet amacıyla gelmelerine ilişkin talebi kabul edilmiştir. Her birine aylık 120 ruble tutarında şahsi emeklilik maaşı bağlanmıştır. Sertel çiftine giriş vizelerini veriniz." şeklinde cevabi bir yazı gönderilmiştir. (RGASPI, f. 495, op.266, d.48, s.36-37).

Bu belgeler, Sertel çiftinin Sovyetler Birliği'ne kabulü ve kendilerine ferdi emeklilik maaşı bağlanması sürecinin yalnızca bireysel bir sosyal yardım kararı olmadığını, çok katmanlı ve kurumsal bir siyasî/idarî mekanizma üzerinden yürütüldüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Süreç, TKP Merkez Komitesi'nin resmî talebiyle başlamakta; SBKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Şubesi tarafından değerlendirilmekte; SSCB'ye bağlı ilgili komisyonların (memuriyetler ve yardımlar komisyonları) maddi ve lojistik onayıyla tamamlanmaktadır.

Komünist parti üyeliği olmayan Zekeriya Sertel'in belgede "ilerici Türk yazar", "faşizme ve emperyalizme karşı metin savaşı" ve "Sovyetler Birliği'nin içten dostu" olarak tanımlanması, kendisine bağlanan emekli maaşının ideolojik ve siyasal bir takdirin sonucu olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Sabiha Sertel'in TKP üyeliğinin ve Bizim Radyo'daki başredaktörlük görevinin özellikle vurgulanması, kararın yalnızca Zekeriya Sertel'e değil, çifti bir bütün olarak kapsayan kolektif bir değerlendirmeye dayandığını ortaya koymaktadır.

Bakü'nün yerleşim yeri olarak önerilmesi ve kabul edilmesi, Sertellerin Sovyet sistemine "merkezden uzak ama güvenli" bir kültürel ve siyasî çevre içinde dâhil edilmesi yönündeki bilinçli tercihi yansıtabilir. Yol masraflarının karşılanması ve konut için bir defaya mahsus maddi yardım yapılması ise, Sovyet devletinin bu kabulü sembolik değil, fiilî ve sürdürülebilir bir himaye ilişkisi olarak tasarladığını göstermektedir.

Değerlendirilen belgeler, Sertel çiftinin Sovyetler Birliği'ndeki konumunun geçici bir sığınma ya da bireysel misafirlikten ibaret olmadığını; parti-devlet aygıtı tarafından tanınmış, düzenlenmiş ve maddi olarak güvence altına alınmış bir siyasî mültecilik ve ferdi emeklilik statüsüne dayandığını açık biçimde göstermektedir. Belgelerden, emeklilik talebinin doğrudan TKP Merkez Komitesi tarafından SBKP Merkez Komitesi'ne iletildiği ve karar sürecinin SBKP Uluslararası İlişkiler Dairesi ile ilgili Sovyet komisyonları üzerinden yürütüldüğü izlenebilmektedir.

Bu kurumsal çerçeve, özellikle 1951 Tevkifatı sonrasında tutuklu kalan, 1961'de yurtdışına çıkan ve ardından TKP Genel Sekreterliği görevini üstlenen Zeki Baştımar'ın (Yakub Demir) rolü dikkate alındığında daha da anlam kazanmaktadır. Leipzig merkezli parti faaliyetlerini koordine eden Zeki Baştımar, Bizim Radyo yayınlarının örgütlenmesinde ve TKP kadrolarının Doğu Almanya'da toplanmasında kilit bir konumda bulunmuş; SBKP Merkez Komitesi Uluslararası Dairesi ile doğrudan ve süreklilik arz eden temaslar kurmuştur.

Burada şunu da vurgulamak gerekir, Serteller, Sovyetler Birliği düzeyinde kişisel emeklilik statüsünü elde etmeden önce de, Sovyet makamları nezdinde siyasî açıdan dikkate alınan ve kurumsal destek sağlanan figürler olarak değerlendirilmiş ve SBKP tarafından yabancı komünistlere tanınan belirli ayrıcalık ve imkânlardan yararlanmışlardır. RGASPI fonunda yer alan bir belgeye göre, 23 Ağustos 1960 tarihi itibarıyla SSCB'de dinlenme ve tedavi amacıyla bulunan yabancı parti kadrolarının listesinde Sabihâ Sertel'in adının, diğer yabancı komünistlerle birlikte yer alması, onun Sovyet parti himaye sistemine kurumsal olarak dâhil edildiğini göstermektedir. Belgede yer alan "23.07.1960 tarihinde [Moskova'ya] geldi, eşiyile birlikte hastanede bulundu" (RGASPI, f.495, op.266, d.23, s.30) notu ise birden fazla açıdan anlamlıdır.

Her şeyden önce, bu kayıt Sabihâ Sertel'in Sovyetler Birliği'ndeki varlığının bireysel bir ziyaret ya da geçici bir misafirlik olmadığını, aksine parti ve idari makamlar tarafından izlenen ve resmî kayıtlara geçirilen bir statüye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, tedavi ibaresinin açıkça belirtilmesi ve bu tedavinin Zekeriya Sertel ile birlikte gerçekleştirilmiş olması, Sertellerin Sovyet sağlık sisteminden, yabancı parti mensuplarına tanınan ayrıcalıklı imkânlar çerçevesinde yararlandıklarına işaret etmektedir.

Aynı zamanda, anı metinlerinde bu tür ilişkilerin ya hiç yer almaması ya da tali biçimde geçmesi, belgesel kaynaklar ile otobiyografik anlatılar arasındaki mesafeyi bir kez daha görünür kılmakta; Sertellerin Sovyet parti yapılarıyla olan bağlarının, geriye dönük anlatılarda bilinçli ya da sezgisel bir şekilde geri planda tutulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Maddi güvence. Ferdi emeklilik statüsünün sağladığı imkân ve ayrıcalıklara doğrudan geçilecek olursa, her şeyden önce bağlanan emekli maaşının miktarı ve bunun o dönem Sovyet ortalamalarıyla karşılaştırılması üzerinde durmak gerekir. 1960'ların başında Sertel çiftinin her birine aylık 120 Ruble tutarında emekli maaşı bağlanması, onlar için önemli bir maddi destek anlamına gelmekteydi. Dönemin Sovyetler Birliği'ndeki ortalama ücret düzeyi ve yaşam maliyetleri dikkate alındığında, bu ödeme temel gündelik giderleri karşılayabilecek istikrarlı bir gelir sağlıyor ve ek bir iş arama zorunluluğunu büyük ölçüde ortadan kaldırıyor. Aynı dönemde sıradan Sovyet emeklilerinin maaşları genellikle 60-100 Ruble aralığında seyrederken, 120 Ruble Sovyetler Birliği düzeyinde özel emeklilik statüsüne sahip sınırlı bir kesime tahsis edilen, ortalamanın belirgin biçimde üzerinde bir miktardı. Bu yönüyle Sertellere bağlanan maaş, Sovyet sosyal güvenlik hiyerarşisi içinde ayrıcalıklı bir konuma ve siyasal-ideolojik açıdan tanınmış yabancı komünist kadrolara yönelik kurumsal himayeye işaret etmektedir.

Bununla birlikte, söz konusu maddi güvence Sertellerin yaşam deneyimini olumlu yönde dönüştürmeye yetmemiştir. Sabihâ Sertel'in Bakü'deki yaşam koşullarını "sefalet" olarak nitelemesi, maddi göstergeler ile öznel deneyim arasındaki derin gerilimi açık biçimde yansıtmaktadır. Bu algının oluşmasında yalnızca gelir düzeyi değil, dönemin Sovyet gündelik hayatına özgü yapısal kısıtlılıklar da belirleyici olmuştur. 1960'lı yıllarda SSCB'de temel sorun, yaygın ve kronik bir mal kıtlığıydı: gıda, giyim ve gündelik tüketim ürünlerinin önemli bir bölümü karne sistemiyle dağıtılıyor, piyasada serbestçe erişilebilir olmuyordu. Üstelik, Sertellerin Sovyetler Birliği'ne yerleşmeden önce on yılı aşkın bir süre Batı Avrupa'da yaşamış olmaları, onların tüketim alışkanlıklarını ve gündelik yaşam beklentilerini farklı bir düzleme taşımıştı. Yıldız Sertel'in itiraf ettiği gibi: "Bu ülkede, Yazarlar Birliği ya da Parti Merkez Komitesi veya Sendikalar Birliği gibi bir orgut dayanağı olmadan yaşamak gücü" (Sertel, 1994, s.248). Avrupa'daki görece daha düzenli piyasa koşulları ve daha yüksek yaşam standartlarıyla karşılaştırıldığında, Sovyet gerçekliği onlar için daha sınırlı ve yoksunluk hissi uyandıran bir çerçeve sunuyordu. Bu nedenle, belirli bir maddi güvenceye ve hatta ortalamanın üzerinde bir gelire sahip olmak, pratikte yaşam kalitesini otomatik olarak yükseltmiyordu. Serteller açısından kişisel emeklilik maaşı, Sovyet devletinin kurumsal korumasını ve siyasal tanınmışlığı simgeleyen önemli bir statü olmakla birlikte, tüketim imkânlarının sınırlılığı, alışılmış yaşam standartlarının kaybı ve sürgünlük hissi nedeniyle kalıcı bir refah ya da aidiyet duygusu üretmekte yetersiz kalmıştır.

Konut hakkı. Azerbaycan'da aileye bir apartman dairesi verilmişti:

Bakü'deki evleri pek çok ailenin tek odalı dairelerde yaşadığı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin o günkü koşullarına göre lüks sayılırdı. Apartman dairesinin üç odası, mutfağı, balkonu ve küçük banyo/ tuvaleti vardı. Ev kaloriferli ama sıcak su yoktu. Ayda 12 Ruble kira ödüyorlardı. Kalorifer, su ve havagazı giderleri kiraya dahildi (Atay, 2021, s. 371).

Fakat kısa süre sonra Zekeriya bey evin sadece büyük olduğu için lüks sayıldığını, gerçekte inşaatının son derece kalitesiz olduğunu fark eder ve anılarında bundan şikayet eder (Sertel, 1993, s.79). Tedavi, sanatoryum ve tatil imkânları. Yıldız Sertel'in anılarından da anlaşıldığı üzere, Sertel çifti Bakü'ye kesin olarak yerleşip özel şahsi emeklilik statüsünü almadan önce dahi Sovyetler Birliği içinde dinlenme amaçlı seyahatler yapmış; özellikle Soçi ve Yalta gibi Karadeniz kıyısındaki tatil merkezlerinde zaman geçirmiştir: "Bazen, yaz tatillerini geçirmeye babamla beraber Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyılarına Soci veya Yalta'ya da giderlerdi" (Sertel, 1994, s.245). Bu durum, onların Sovyet makamlarınca daha erken bir dönemde belirli imkân ve kolaylıklardan yararlandırıldığını göstermektedir.

SSCB'de buldukları yıllarda Sertel çifti düzenli olarak dinlenme evlerine ve sanatoryumlara gönderilmiş, bu tür seyahatler hem sağlıklarının korunması hem de moral destek sağlanması amacıyla sunulan kurumsal imkânlar arasında yer almıştır. Yıldız Sertel anılarında bunlardan bazen söz ediyor:

Annem için Bakü'nün dışına çıkmak, Karadeniz ve Baltık kıyısında tatiller geçirmek bir tür soluk almaktı. Bu tatillere babamla beraber gider, oradan neşelenmiş rahatlamış dönerlerdi (...) Sık sık Riga'ya gittiler. Riga'yı beğeniyor, 'Orası Avrupa, her şey pırl pırl, çok güzel çiçek bahçeleri var' diyorlardı (Sertel,1994, s. 252).

Yıldız Sertel'in anıları, Sovyetler Birliği'ndeki sürgün yaşamını siyasal ya da kurumsal boyutlarıyla değil, büyük ölçüde aile içi deneyimler, gündelik pratikler ve özellikle annesi Sabiha Sertel'in sağlık durumu üzerinden yansıtır. Bu anlatıda Sovyet bağlamı, ideolojik bir çerçeveden ziyade, sağlanan maddi ve lojistik imkânlar aracılığıyla dolaylı biçimde görünür hâle gelir. Karadeniz ve Baltık kıyılarında geçirilen tatiller, Riga'ya yapılan düzenli seyahatler ve Moskova üzerinden kurulan temaslar, ailenin belirli bir hareket serbestisine ve refah düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür seyahatlerin, sıradan göçmen ya da siyasi mülteci koşullarıyla açıklanamayacak bir rahatlık sunduğu açıktır ve Sovyet makamlarının Sertel ailesine sağladığı destekle doğrudan ilişkilidir.

Yıldız Sertel'in anılarında yer alan diğer bir bölüm, Sertel ailesine Sovyet makamları tarafından sağlanan fiili imkânlar ve dolaylı ayrıcalıklar açısından özellikle önemlidir. Yıldız Sertel, annesinin Bakü yakınlarındaki bir dinlenme evinde bulunduğu sırada karşılaştıkları bir doktorun, teşhis ve tedavi olanaklarının yetersizliğini gerekçe göstererek Moskova'ya sevk edilmesini önerdiğini aktarır. Bunun üzerine Sabiha, Zekeriya ve Yıldız Sertel birlikte Moskova'ya giderler. Anı metninde, Moskova'da bir otelde kalındığı, ancak Sabiha Sertel'in burada yeniden hastalanması üzerine otel idaresinin sert bir tepki gösterdiği ve "buranın hastane değil otel olduğu" gerekçesiyle hastanın hastaneye kaldırılmasının istendiği özellikle vurgulanır. Bu noktada Yıldız Sertel, Moskova'da hastaneye yatmanın "kolay bir iş olmadığını" açıkça belirtir ve bunun için "çok yukarılardan iltimas" gerektiğini ifade eder. Türkiye Komünist Partisi'nin bu aşamada aileyle doğrudan ilgilenmediğini not düşmesi de dikkat çekicidir. Sorunun çözümü, Nazım Hikmet'in dostu olan Azerbaycanlı Türkolog Babayev'in aracılığıyla, SBKP Merkez Komitesi'nin Dış Servisler sorumlusu bir yetkiliye ulaşılmasıyla mümkün olur. Yıldız Sertel'in ifadesine göre, bu telefon görüşmesinin ardından Merkez Komitesi derhâl harekete geçmiş ve otele biri değil, iki doktor göndermiştir. Doktorların Sabiha Sertel'i muayene ettikten sonra, Zekeriya Sertel ve Yıldız Sertel'i ayrıca otelin salonuna davet etmeleri, meselenin sıradan bir tıbbi vakadan ziyade idarî ve siyasî bir hassasiyet çerçevesinde ele alındığını göstermektedir. Bu anlatı, Sertel ailesinin sağlık, ulaşım ve dinlenme olanaklarına erişiminin olağan Sovyet vatandaşlarının imkânlarıyla sınırlı olmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Dinlenme evleri, Moskova seyahati, otelde konaklama ve Merkez Komitesi düzeyinde hızlı müdahale, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in Sovyet sistemi içinde belirli bir statüye sahip olduklarını ve fiilen ayrıcalıklı bir konumda değerlendirildiklerini teyit eden somut göstergeler olarak okunmalıdır. Bu bağlamda Yıldız Sertel'in anıları, aileye sağlanan desteklerin yalnızca maddi değil, aynı zamanda kurumsal ve idarî nitelik taşıdığını belgeleyen önemli bir tanıklık sunmaktadır.

Yıldız Sertel'in anlatısı, Sovyet sağlık sisteminin "ümitsiz hasta" kategorisine yaklaşımını ve bu yaklaşımın ardındaki ideolojik varsayımları da açık biçimde ortaya koymaktadır. Hastane yönetiminin ve hekimlerin tutumu, tıbbi bakımın evrensel etik ilkelerinden ziyade, bireyin toplumsal faydası üzerinden tanımlanan bir anlayışa dayanmaktadır. "Hastanızda ümit yok" ifadesi, yalnızca klinik bir teşhis değil, aynı zamanda hastanın sağlık sisteminin ilgi alanı dışına çıkarıldığını ima eden idari bir hüküm niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, tedavinin amacı hastanın acısını hafifletmek veya yaşamının son evresinde insani koşullar sağlamak değil, sistem açısından "yararlı" sayılabilecek bedenleri ayakta tutmakla sınırlı görünmektedir.

Yıldız Sertel'in annesinin hastaneye kabulü sırasında karşılaştığı suçlayıcı dil, hastaneye yatırma talebinin "bakım sorumluluğundan kaçma" olarak yorumlanması, bireysel acının kurumsal şüpheyle karşılandığını göstermektedir. Oysa anlatıcının vurguladığı gibi, modern tıbbın temel görevlerinden biri, iyileşme ihtimali

kalmamış olsa dahi hastanın ıstırabını azaltmak, temel destek (örneğin oksijen) sağlamak ve insan onuruna uygun bir bakım sunmaktır. Bu noktada ortaya çıkan çatışma, tıbbın etik boyutu ile Sovyet bürokratik rasyonallitesi arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

Anlatıda özel bir yere sahip olan Türkolog Anna Stepanovna Tveritnova'nın (1910-1973) aracılığı, Sovyet sisteminde gayriresmî ilişkilerin (kişisel temasların) belirleyici rolünü de açığa çıkarmaktadır. Sabiha hanımın Moskova'daki kanser hastanesine yatırılabilmesi, formal prosedürlerden ziyade, muhtemelen Dışişleri Bakanlığı düzeyinde devreye sokulan kişisel bağlantılar sayesinde mümkün olmuştur. Üç kişilik bir odanın tahsis edilmesi ve kızının hastanın yanında kalmasına izin verilmesi, açıkça o dönem için "özel muamele" olarak tanımlanmakta ve sistemin eşitlik iddiasıyla çelişmektedir.

Hastane müdiresinin "Burası Lenin'in memleketi, burada imtiyazlılar yok" şeklindeki çıkışı (Sertel, 1994, s. 258), Sovyet resmî söyleminin tipik bir yansımasıdır. Ancak Yıldız Sertel'in verdiği karşılık, bu söylemin pratikteki karşılıksızlığını ifşa etmektedir. Parti Hastanesi örneği, sistem içinde fiilî imtiyaz alanlarının varlığını ve bu alanların partiye yakın kişiler için ayrıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Sabiha Sertel'in Parti Hastanesi'ne kabul edilmemesi, onun "önemsizliği"nden değil, aksine parti hiyerarşisinin dışında kalmasından kaynaklanmaktadır.

Yıldız Sertel'in gözlemlemesinde Hastane koşullarının tasviri: pis ortam, siyahlaşmış çarşaf, tedavinin sembolik ziyaretlerle sınırlı kalması: Sovyet sağlık hizmetlerinin özellikle "ümitsiz" olarak sınıflandırılan hastalar açısından ne derece ihmalkâr olduğunu ortaya koymaktadır. Bakımın fiilen anlatıcının omuzlarına bırakılması, temel tıbbi malzemelerin dahi dışarıdan temin edilmek zorunda kalınması, sistemin bu tür hastaları fiilen gözden çıkardığını göstermektedir.

Anı kitabını en çarpıcı bölümlerinden biri, bu tutumun arkasındaki zihniyetin açıkça formüle edilmesidir: bireyin toplum için var olduğu, topluma faydalı olamayacak durumdaysa yaşamının ve acısının sistem açısından bir değer taşımadığı düşüncesi. Y.Sertel bu anlayışı açıkça insanlık dışı ve "faşizan" olarak nitelendirmekte, Nazım Hikmet'in Sovyet pratiğine yönelik eleştirilerini bu bağlamda doğrulamaktadır. Burada "faşizm" kavramı, siyasal bir rejim tanımından ziyade, bireyi araçsallaştıran ve değersizleştiren bir zihniyet biçimi olarak kullanılmaktadır.

Son aşamada Sabiha Sertel'in Bakü'ye götürülmesi, merkezî sisteme karşı çevrede, yani Azerbaycan'da, daha insani koşulların mümkün olabildiğini ima etmektedir. Her ne kadar tıbbi açıdan Sabiha hanım orada da "ümitsiz" olarak değerlendirilmişse de, Bakü'de sağlanan bakım, ağrıların dindirilmesi ve hastanın moralinin gözetilmesi, kızı açısından Moskova'daki deneyimle keskin bir karşıtlık oluşturmuştur. Böylece metin, Sovyet sağlık sistemine dair eleştirisini yalnızca duygusal bir anı düzeyinde değil, ideolojik, kurumsal ve etik boyutlarıyla derinleştirmektedir.

Anılarda Moskova, hem bir geçiş noktası hem de entelektüel temasların sürdürüldüğü bir merkez olarak betimlenir. Asya ve Afrika Halkları Enstitüsü'nde görev yapan Türkologların Sabiha Sertel'e gösterdiği ilgi, onun Sovyet akademik çevrelerinde tanınan ve ciddiye alınan bir figür olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte Yıldız Sertel, bu ilginin ve kurumsal saygının, Türkiye'den ve özellikle Nâzım Hikmet'i yitirmenin yarattığı boşluğu doldurmadığını vurgular. Anlatının duygusal eksenini, siyasal aidiyetlerden çok, memleket hasreti ve kültürel kopuş etrafında şekillenir.

Türkiye'den gelen yazar ve aydınlarla kurulan temaslar: Aziz Nesin, Oktay Akbal, Yaşar Kemal, Melih Cevdet Anday, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi isimlerin Moskova ziyareti ya da İlhan Selçuk'un Bakü'deki evlerini ziyareti, anılarda olağanüstü bir önemle yer alır. Bu karşılaşmalar, Yıldız Sertel'in ifadesinde, adeta "vatanın kısa süreliğine geri gelişi" olarak algılanır; Türkçe konuşma, Türkiye'nin sorunlarını tartışma ve kültürel süreklilik hissi bu ziyaretler aracılığıyla yeniden kurulur. Sabiha Sertel'in bu temaslar sırasında yaşadığı yoğun duygusal tepkiler, hatta kalp krizine varan sağlık sorunları, sürgünün psikolojik yükünü açık biçimde yansıtır.

Sonuç olarak Yıldız Sertel'in anıları, Sovyetler Birliği'ndeki yaşamın arka planında mevcut olan devlet desteğini açıkça adlandırmadan, ancak onun sonuçlarını görünür kılarak aktarır. Yüksek maaş, tatil imkânları, seyahat özgürlüğü, akademik çevrelerle temas ve sağlık hizmetlerine erişim, Sovyet sisteminin Sertel ailesine sunduğu koruyucu çerçevenin işaretleridir. Buna karşılık anıların merkezinde, bu maddi ve kurumsal desteğin dahi telafi edemediği bir eksiklik yer alır: Türkiye'den kopmuş olmanın yarattığı derin duygusal boşluk ve kalıcı sürgün hissi. Azerbaycan ölçütlerine göre oldukça iyi sayılabilecek koşullarda yaşamalarına rağmen, Sabiha Sertel bu hayatı "sefalet" olarak nitelendirmesi, yalnızca maddi yoksunlukla ilgili değil, onun geçmiş yaşam deneyimleri, entelektüel birikimi ve insanî onur anlayışıyla bağdaşmayan bir zorunlu sadelik duygusuyla bağlantılı olabilir. Bu tutum, özellikle ABD'den gelen torunu Atiye ile ilgili anıda belirginleşir. Atiye, bir okul grubu ile Sovyetler Birliği'ne geldiğinde grup Moskova'ya uğramış, Zekeriya Sertel de bu vesileyle Moskova'ya giderek torununu görmüştü. Sabiha Sertel ise onu Bakü'de görmek istemesine rağmen, bunun gerçekleşmesini mümkün görmemiştir. Kızının, uçak biletini karşılayarak Atiye'yi Bakü'ye getirme önerisini kesin bir dille reddetmiş; gerekçe olarak da "bu sefaleti görmesini istemediğini" belirtmiştir.

Özellikle Yıldız Sertel'in anılarında yer alan bazı ifadeler, çevrelerinde kimlerin bulunduğu, kimlerle temas kurduklarına ve söylediklerinin nasıl algılanabileceğine dair temkinli bir ruh hâline işaret etmektedir. Sovyet sisteminin genel güvenlik pratiği ve yabancı komünistlere yönelik denetim mekanizmaları dikkate alındığında, Sertellerin de belli ölçüde izlendiklerini düşünmeleri şaşırtıcı değildir. Açık bir baskıdan söz edilmemekle birlikte, yabancı bir ülkede, parti-devlet aygıtının güçlü ve merkezîyetçi yapısı içinde yaşamak, özellikle sürgün deneyimi yaşamış aydınlar açısından doğal olarak bir gözetim hissi yaratmış görünmektedir. Bu durum, onların Sovyetler Birliği'ndeki konumlarının yalnızca "korunan misafir" statüsüyle tanımlanamayacağını; aynı zamanda disipline edilmiş, sınırları belirlenmiş bir siyasal alan içinde var olduklarını da göstermektedir. Dolayısıyla maddi ayrıcalıklar ve kurumsal destek ile gündelik hayatta hissedilen temkinli mesafe arasında belirli bir gerilim bulunduğu söylenebilir.

Sabiha Sertel'in biyografisindeki bir başka ayrıntı üzerinde ayrıca durmak gerekir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Sovyet arşiv belgelerinde doğum yılının sistematik biçimde 1897 olarak kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Bu tarih, kendi anılarında ve biyografisini inceleyen çalışmalarda belirtilen 1895 doğum yılıyla örtüşmemektedir. Söz konusu farklılık, basit bir biyografik hata olmaktan ziyade, Sovyet bürokrasisinin resmî kayıt ve dosyalama pratiğiyle ilişkili olabilir; zira Sovyet belgelerinde yer alan biyografik veriler genellikle tek bir "resmî" kaynağa dayandırılarak standartlaştırılmış ve daha sonra farklı dosyalarda tekrar edilmiştir. Bu durum, Sabiha Sertel'in Bakü'deki mezar taşında yaşam yıllarının 1897-1968 olarak belirtilmiş olmasını da açıklamaktadır. Mezar taşındaki tarihler, büyük olasılıkla Sovyet resmî kayıtlarında yer alan biyografik bilginin aynen esas alınmasıyla belirlenmiş olabilir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde yabancı uyruklu ya da siyasî muhacir kişilere ait defin işlemleri ve mezar düzenlemeleri çoğu zaman yerel inisiyatiften ziyade resmî kurumların denetimi altında yürütülmekteydi. Bu çerçevede, mezar taşı üzerindeki tarihlere Sovyet belgelerindeki doğum yılı yansımış olması, mezar taşının da Sovyet makamlarının bilgisi ve yönlendirmesiyle hazırlanmış olduğunu güçlü biçimde düşündürmektedir.

3

SONUÇ

Sertel çiftine 1962 yılında bağlanan Sovyetler Birliği düzeyinde özel şahsi emeklilik statüsü, bireysel bir sosyal yardım uygulamasından ziyade, TKP ile SBKP arasındaki kurumsal ilişkiler çerçevesinde şekillenmiş siyasal bir karar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Serteller'e bağlanan şahsi emeklilik maaşının münferit bir sosyal yardım kararı değil, TKP'nin üst düzey girişimleriyle şekillenen ve Zeki Baştımar'ın Moskova'daki temasları aracılığıyla resmîyet kazanan bir parti-devlet düzenlemesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

Serteller'in Sovyetler Birliği'ndeki statüsü, bireysel ilişkilerden ziyade örgütsel ve kurumsal bağlar üzerinden tanımlanmıştır.

Aylık 120 ruble tutarındaki şahsi emeklilik maaşı, konut tahsisi, sağlık hizmetlerine erişim, seyahat ve dinlenme imkânları gibi ek sosyal destekler bu statünün verdiği imtiyazlardı. Dolayısıyla Serteller örneği, Sovyetler Birliği'nin yabancı komünist kadrolara yönelik koruma ve destek mekanizmalarını somutlaştırdığı kadar, arşiv belgeleri ile otobiyografik anlatılar arasındaki mesafenin de altını çizmektedir. Bu makale, Sovyetler Birliği düzeyinde ferdi emeklilik statüsünü yalnızca sosyal güvenlik bağlamında değil, Cumhuriyet dönemi Türkiyeli muhalif aydınların uluslararası siyasal konumlanmaları, parti-devlet ilişkileri ve sürgün deneyimleri bağlamında ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir.

4.1. ARŞİV KAYNAKLARI

- Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii [Rusya Federasyonu Devlet Arşivi - GARF]. f. 10249, op. 5, d. 3813, l. 1-5.
- Rossiiskii Gosudarstvennyi Arkhiv Sotsial'no-Politicheskoi Istorii [Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi - RGASPI].
- f. 495, op. 299, d. 48.
- f. 495, op. 299, d. 23, l. 30.
- f. 495, op. 266, d. 23, l. 31.
- f. 495, op. 266, d. 48, l. 31.
- f. 495, op. 266, d. 48, l. 36-37.
- f. 495, op. 266, d. 27.
- f. 495, op. 266, d. 38.
- f. 495, op. 266, d. 12.
- f. 495, op. 266, d. 30.
- f. 495, op. 266, d. 2.
- f. 495, op. 266, d. 23.
- f. 495, op. 266, d. 23, l. 30.
- f. 495, op. 266, d. 23, l. 31.
- f. 495, op. 299, d. 48, l. 1-2.
- f. 495, op. 299, d. 23, l. 8-23.

4.2. Kitap ve Makaleler

- Akbulut, E. (Der.). (2004). *TKP MK dış bürosu 1965 tartışmaları*. TÜSTAV Yayınları.
- Akbulut, E. (Der.). (2011). *TKP MK dış bürosu 1965 tartışmaları: Muhalefet mektupları*. TÜSTAV Yayınları.
- Atay, K. (2021). *Serteller*. İletişim Yayınları.
- Çatal, B. (Der.). (2022). *Sabiha Sertel: Hayatı ve entellektüel mirası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fashistskie beschinstva v Stambule*. (1945, 6 Aralık). Pravda, s. 4.
- Öztekin, H. (2016). *Tan: Serteller yönetiminde muhalif bir gazete*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Po povodu demonstratsii v Stambule*. (1945, 15 Aralık). Krasnaia Zvezda, s. 4.
- Sertel, Y. (1994). *Annem: Sabiha Sertel kimdi neler yazdı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Sertel, Z. (1993). *Olduğu gibi: Rus biçimi sosyalizm*. İletişim Yayınları.
- TKP MK dış bürosu 1962 konferansı*. (2002). TÜSTAV Yayınları.

— YAZAR KATKILARI · AUTHOR CONTRIBUTIONS (CREDIT)

A. SİBGATULLINA

Kavramsal çerçeve, arşiv araştırması, yazım-taslak hazırlama, gözden geçirme ve düzenleme, sorumlu yazar.

— ETİK BEYAN · ETHICS STATEMENT

Bu çalışma, doğrudan insan veya hayvan denekleri içermediği için etik kurul onayı gerektirmemektedir. Arşiv kaynakları, ilgili kurumların kamuya açık erişim koşullarına uygun biçimde kullanılmıştır. Çalışmanın hazırlanması ve sunulması sürecinde yayın etiği ilkelerine titizlikle uyulmuştur. İntihal denetimi *iThenticate* yazılımı üzerinden gerçekleştirilmiş; benzerlik oranı %6 olarak raporlanmıştır.

— ÇIKAR ÇATIŞMASI · CONFLICT OF INTEREST

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazımı veya yayımı sürecine ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

— FİNANSMAN · FUNDING

Bu çalışma, herhangi bir kamu kurumu, ticari işletme veya kâr amacı gütmeyen kuruluştan özel bir hibe almamıştır. Yazarların kendi kurumsal araştırma bütçeleri çerçevesinde yürütülmüştür.

CC

BY · NC

TELİF & LİSANS · COPYRIGHT & LICENSE

© 2025 Yazarlar. Bu makale, **Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0)** lisansı ile yayımlanmaktadır. Makale, atıf yapılması ve ticari olmayan amaçlarla kullanılması şartıyla kopyalanabilir, paylaşılabilir ve uyarlanabilir. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>